

Yayın Geliş Tarihi: 09.02.2019

Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2019

Online Yayın Tarihi: 29.09.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.524912

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 3, Yıl: 2020, Sayfa: 1065-1089

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SİYASÎ OLAYLARIN HAMDÂNÎ SİKKELERİNDEKİ YANSIMALARI

Günnur AYDOĞDU*

Öz

Siyasî, kültürel, ekonomik, dîni vb. gelişmelerin sikkeler üzerinde izlenebildiği artık bilinen bir gerçektir. Bundan hareketle, çalışmada, Hamdânilerin tarihi süreçleri içerisinde yaşanan siyasi olayların ne şekilde ve ne kadarının sikkelerine yansıdığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Öncelikle Hamdâniler Dönemi'ne ait günümüze ulaşabilmiş, yayımlanan veya web sitelerinde verilen koleksiyonlardaki örnekler ışığında, tasarım-form, üzerinde yer alan yazılar ve diğer özellikler tespit edilmiştir. Asıl gaye olarak da, genel ve özel karakterlerinin belirlenmesi neticesinde, özelde siyasi/tarihi olaylarla ilintilerin ortaya konulması ve genelde Hamdânî sikkelerinin etraflıca tanıtılması amaçlanmıştır.

Hamdânî sikkeleri üzerinde yer alan halife isimleri ya da darp sahibi emirlerin adları, çalışmanın ortaya koyduğu bir yenilik değildir. Bunlar zaten kroniklerden, tarihi vesikalardan elde ettiğimiz ve şimdiye kadar bilinen verilerdir. Ancak bunların dışında, sikkeler analiz edildiğinde dikkati çeken, akla gelen, nedir, neden vb. sorular ile çözümlenmesi gereken durumlar ilginç verilere ulaşılmasına neden olmaktadır. Sikkelerle ilgili soruların cevabı, o dönemdeki sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik olaylarla ilgili olabilmektedir. Bu bilgiler bazen kroniklerde açıkça bahsedilmeyen, fakat doğru okuma ve değerlendirme sonucu fark edilen gelişmeler de olabilmektedir. Nitekim Hamdânî sikkelerinde bu tür ipuçlarına rastlanılmıştır. Bunlar açıklanmaya ve detaylandırılmaya çalışılmıştır. Bu olaylara aynı zamanda sikkelerin içerdiği gizli anlamlar/bilgiler olarak da bakılabilir. Bütün bunlar gösteriyor ki, hak ettikleri ilginin ötesinde, sikkelerin her birinin ayrı ayrı ele alınarak üzerinde durulması ve gizemli dünyalarının ortaya konulması, gerçeğin bilinmesi adına çeşitli bilim dalları için zorunludur.

Anahtar Kelimeler: *Hamdâniler, Hamdânî Sikkeleri, İslam Sikkeleri, Nâsırüddeve Hasan, Seyfüddeve Ali, Uddetüddeve Ebû Tağlib Gazanfer.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aydoğdu, G. (2020). Siyasi olayların Hamdânî sikkelerindeki yansımaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (3), 1065-1089.

* Dr. Öğr. Üyesi, T.C. Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 0000-0002-1273-8251, gunnur.aydogdu@usak.edu.tr

THE REFLECTIONS OF POLITICAL EVENTS ON HAMDANID COINS**Abstract**

It is known that the impact of political, cultural, economic, and religious developments can be traced on coins. This study reveals how and to what extent the Hamdanid reflected the political events on their coins throughout the historic process. The design-form, the script and other important features of the coins are investigated by relying on the coins belonging to the Hamdanid period and on the collections distributed in the websites. By focusing on the general and specific features of the coins, this paper aims to reveal the connection between the coins and the political, historic events in the Hamdanid period, and to introduce the Hamdanid coins in detail.

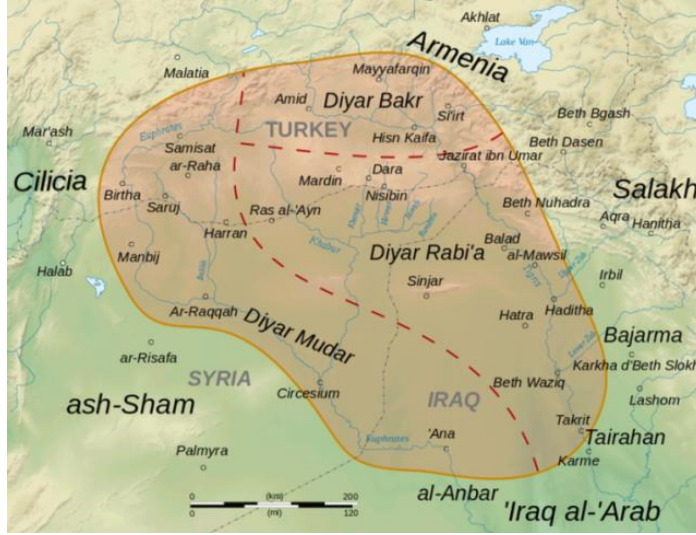
The names of the caliphs or the emirs imprinted on the Hamdanid coins do not represent the novelty of this study. This data is already exhibited in the chronicles and historical records, thus the names are already widely known. While analysing the script on the coins, asking questions such as “why and on which purpose were the scripts put” open a road to very intriguing information. The script detected on the coins could be read in correlation with the social, cultural, political and economic changes occurred on the Hamdanid period. This information can be obtained by the means of correct reading and evaluation of the developments- which may not be explicitly stated in chronicles. Indeed, some of the traces in Hamdanid coins have guided me to this finding. In this paper, I have explained and elaborated on these traces. In the meanwhile, the developments can be also seen as the hidden meaning/information in the coins. Therefore, I argue that beyond the deserved interest to these coins, each of them should be separately evaluated in order to explore the mysterious parts of their world and to learn the truth about coins.

Keywords: *Hamdanids, Hamdanid Coins, Islamic Coins, Nasir al-davla, Sayf al-davla Ali, Uddat al-davla Abu Taghlib Gazanfar.*

GİRİŞ

İslam tarihi için olduğu kadar Anadolu tarihi için de önemli olan Hamdânîlerin, genel itibarıyla Musul, Halep ve civarında hüküm sürmekle birlikte, Mardin, Amid (Diyarbakır) gibi Anadolu’da döneminin meşhur kalelerine de zaman zaman sahip oldukları anlaşılmaktadır. (Azimli, 2006, s. 47; Karaarslan, 1997, s. 446; Sobernheim, 1987, s. 179). (Şekil 1).

Şekil 1: Hamdâni Hakimiyetindeki Bölgeleri Gösterir Harita

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Diyar_Rabi%27a, (Erişim Tarihi: 17.07.2018).

Tağlib kabilesinin Rebîa koluna mensup oldukları ve kurucuları olarak ifade edilen Hamdân b. Hamdun ile kabilesinin de Araplar'ın en meşhurlarından ve güçlülerinden olduğu haber verilmektedir (Ali b. Zafer el-Ezdî, 2011, s. 19-20; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 9). Hamdân b. Hamdun liderliğinde Rakka'dan Musul'a göç eden Hamdânîlerin burada Hâricîlerle yaptıkları savaşlar ve başarıları, etkin bir askeri güç olarak duyulmalarını sağlamıştır (Karaarslan, 1997, s. 446; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 11). Abbâsî merkezî otoritesinin 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zayıflaması nedeniyle, bu dönemde bölgede oluşan idari boşluktan yararlanmayı başaran Hamdânîler'in, takip ettikleri siyaset neticesinde bölgedeki etkileri gittikçe artmış ve hissedilir hale gelmiştir (Azimli, 2006, s. 47). Ancak, bir müddet sonra Hâricîlerle ittifak etmeleri ve h. 272 (m. 885) yılında Mardin Kalesini almaları, Abbâsî Halifesi Mu'tezid'in öfkesine ve ardından h. 281 (m. 894/95) yılında üzerlerine sefer düzenlemesine neden olmuştur (Karaarslan, 1997, s. 446; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 11; Sobernheim, 1987, s. 179). Bunun üzerine oğlu Hüseyin'i Mardin Kalesi'nde bırakarak kaçan Hamdân b. Hamdun, Halife'nin ısrarlı takipleri neticesinde tutuklanarak esir edilmiştir (Karaarslan, 1997, s. 446; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 11-12; Sobernheim, 1987, s. 179). İbn Şeddad'dan rivayetle Mardin Kalesini, Deyru'z-Zeyferan kapısını açmak suretiyle Halife Mu'tezid'e teslim ettiği belirtilen Hüseyin (Azimli, 2006, s. 47), yine halifenin isteğiyle h. 293 (m. 896) yılında Hâricîlerin üzerine giderek onları bozguna uğratmıştır. Kendisine ve kardeşlerine ihsanlarda bulunulmasının yanı sıra, bu başarısıyla babası Hamdân'ın serbest kalmasını da sağlamıştır (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah,

2017, s. 12-13; Sobernheim, 1987, s. 179). Çeşitli olaylardan sonra Kum, Kâşân, Diyâr-ı Rebî'a¹ valisi olan Hüseyin, iktidardaki Abbasi Halifesi Muktedir'e karşı bağımsızlığını ilan edince, Halife'nin emriyle önce esir edilip, ardında da h. 306 (m. 918/19) yılında öldürülmüştür (Karaaslan, 1997, s. 446; Sobernheim, 1987, s. 179).

Hamdânîlerin yükselişi, h. 293 (m. 905/906) yılında Musul Valisi olarak atanmış bulunan ve Hüseyin'in kardeşlerinden olan Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân b. Hamdun zamanında olmuştur. İbnü'l Esîr'den rivayetle, "Ebu'l-Heycâ'nın iyi yönetimi ve adaleti sayesinde bölgedeki şehirler güvenliğe kavuştu ve işler yoluna girdi", denilmektedir (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 17). Bazı kaynaklar ise, asıl kurucu olarak Ebu'l-Heycâ Abdullah'ı kabul etmektedir (Karaaslan, 1997, s. 446). Abbasi Halifesi Kâhir makama geldiğinde, Musul'a ilaveten pek çok şehri onun idaresine vermiştir. Ancak Kâhir'in azledilip yerine yeniden Muktedir'in getirilmesi olaylarında çıkan karışıklıkta h. 317 (m. 929) yılında Ebu'l-Heycâ öldürülmüştür (Karaaslan, 1997, s. 446; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 21-22).

Hamdânîler, Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân b. Hamdun'un ölümünün ardından, Musul ve Halep olmak üzere iki ayrı kol halinde yollarına devam etmişlerdir. Oğullarından Ebu Muhammed Nâsırüddeve Hasan Musul, Ebu'l-Hasan Seyfüddevle Ali ise Halep kolunun kurucusu olmuşlardır. Tarihi süreçleri içerisinde yaşanan olayların ardından Musul kolu h. 369 (m. 979), Halep kolu ise, h. 394 (m. 1004) yılında son bulmuştur (Karaaslan, 1997, s. 447).

SİYASÎ OLAYLARIN HAMDÂNÎ SİKKELERİNDEKİ YANSIMALARI

Hamdânîler'in bastırmış oldukları altın ve gümüş sikkelerden gümüş olanlar yoğunluktadır. Günümüze ulaşan örnekler ışığında², Hamdânî sikkeleri, benzer formdaki Abbâsî sikkelerini³ akla getirirse de, detaylarda kimi ayrılıklar açıkça fark edilebilmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen sikkelerden en erken tarihlisi h. 330 (m. 941/42) yılına ait olup, Hamdânîler'in kendi adlarına sikke basmaları da bu tarihten itibaren başlamıştır (Bikhazi, 1981, s. 37). Bu tarih, aynı zamanda, Abbasi Halifesi tarafından Hasan b. Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân b. Hamdun'a "Nâsırüddeve" (Devletin Savunucusu), kardeşi Ali b. Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân b. Hamdun'a da "Seyfüddevle" (Devletin Kılıcı) unvanlarının verilmesine tekabül

¹ Diyâr-ı Rebî'a: Mardin, Musul, Nusaybin'den oluşan bölge; bkz. Şekil 1.

² Yayınlardaki ve web sitelerinde verilen koleksiyonlar ile Kahramanmaraş Müzesi sikke koleksiyonunda bulunan örnekler incelenmiştir. Ancak bunların hepsi çalışmada verilmeyip, sadece anlatımları destekleyici örnekler kullanılmıştır.

³ Abbasi sikkeleri ile ilgili detaylı bilgi için: Günnur Aydoğdu, "Tarihi Olaylar Bağlamında Abbâsîler Dönemi Altın ve Gümüş Sikkeleri", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/2, Ağustos 2018, s. 55-69.

etmektedir. Bağdat'ta isyan etmiş, şehre hâkim olmuş ve yetkileri eline almış bulunan Berîdîlere⁴ karşı, Abbasi Halifesi Muttakî, h. 330 (m. 941/42) yılında Hamdânîlerden yardım isteğinde bulunur. Bunun üzerine Hasan, kardeşi Ali'yi bir ordu ile Halife'nin yardımına gönderir. Bu esnada Halife de Emîru'l-Umerâsı İbn Râik'le Bağdat'tan çıkıp Musul'a hareket etmiştir (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 26-27). Berîdî karşılaşmasında pek de parlak olmayan bir neticenin ardından Halife, İbn Râik ve Ali Musul'a çekilmek zorunda kalırlar (İşıltan, 1993, s. 537; Özaydın, 2009a, s. 35). Hasan da yakınlarına gelerek Dicle'nin doğu tarafında karargâh kurar (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 27). Bu esnada İbn Râik, görüşmeler için yanına gittiğinde Hasan'ın emriyle ve muhtemelen kardeşi Ali'nin de işbirliğiyle -Müneccimbaşı Ahmed tarafından detaylandırılarak anlatıldığı üzere- öldürülmek suretiyle ortadan kaldırılır. Olayın ardından yanına gelmesini emreden Halife Muttakî, Hasan'ı hil'atle ödüllendirerek "Nâsırüddeve" unvanıyla "Emîru'l-Umerâsı"⁵ tayin eder. Ayrıca yardımları nedeniyle kardeşi Ali'ye de "Seyfüddeve" unvanı verilir (Bowen, 1964, s. 98; Güner, 2006a, s. 402; İşıltan, 1993, s. 537; Karaaslan, 1997, s. 446; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 27; Özaydın, 2009a, s. 35). Daha da önemlisi, Halife, onların bu lakaplarını isimleri ve künyeleriyle birlikte dinar ve dirhemlerin üstüne yazdırmalarına müsaade ve emir buyurmuştur (Ali b. Zafer el-Ezdî, 2011, s. 56). Olayın detaylarıyla ilgili kaynaklarda farklı ve birbirinin aksi yönünde görüşler⁶ olmakla birlikte, bu çalışma

⁴ Abbâsîler'in merkezi otoritesinin zayıfladığı dönemlerde iktidarı ele geçiren Berîdîler, Halife Muktedir ve halefleri zamanında Irak'taki siyasi olaylarda önemli rol oynayan bir ailedir. Abbasi Devleti'ni siyasi ve iktisadi buhranlara sürüklemişlerdir. Bunlar halifelerin zaafından da faydalanarak önemli gelir kaynaklarına sahip olmuşlar ve bu sayede gittikçe güçlenerek devlete meydan okur hale gelmişlerdir (Özaydın, 1992, s. 501-502).

⁵ Çok yaygın olmamakla birlikte, Hz. Ömer Dönemi'nden itibaren ordu komutanını ifade eden bir unvan olarak kullanılan Emîru'l-Umerâlık, vezirlik, haciblik, valilik gibi bir müessese olarak ilk defa Abbasi Halifesi Râzî tarafından h. 324 (m. 936) yılında kurulmuş ve oldukça geniş yetkilere haizdir. (Yıldız, 1995, s. 159).

⁶ Kimi kaynaklarda, İbn Râik'in öldürülmesinin Halife'nin hoşuna gittiği, bu davranışı çok beğendiği ve bu nedenle Hasan'ı taltif ettiği, ödüllendirdiği belirtilirken (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 27), kimi kaynaklarda ise Hasan'ın Halife'yi buna mecbur ettiği yönünde ifadeler bulunmaktadır. (Bowen, 1964, s. 98; İşıltan, 1993, s. 537). Hatta daha sert bir söylemle, Hasan'ın, kardeşi Ali'yle birlikte İbn Râik'i öldürttüğü, Hamdânoğlu'nun elinde bulunan Halifenin de ister istemez bu haince işlenmiş cinayete göz yummak zorunda kaldığı gibi, Hasan'a Emîru'l-Umerâlık makamını ve Nâsırüddeve lakabını, Ali'ye de Seyfüddeve lakabını verdiği belirtilmektedir (İşıltan, 1993, s. 537).

İbn Râik'in Hasan tarafından öldürülme nedenine gelince, bazı araştırmacılar, Halife'nin yetkilerini elinden almak ve Hasan'ı Musul'dan uzaklaştırmak istemesini sebep gösterirken (Karaaslan, 1997, s. 446), bir başka araştırmacı ise, Hasan Emîru'l-Umerâlığı ele geçirmeyi planladığı için bir suikastla İbn Râik'i ortadan kaldırdı, demektedir (Güner, 2006a, s. 402). Yine bir başka kaynak, "Hasan, İbn Râik'i öldürttü ve Halife'yi kendisine emirlik ile Nâsırüddeve lakabını vermeye zorladı ve kızını Halife'nin oğluna nikâhladı", derken

kapsamında, verilen/alınan unvan/lakapların Hamdânî sikkelerine yansımış olması öncelikli önem arz eder. Hamdânî kardeşlerin isimleri, aynı sikke üzerinde birlikte ve yeni unvanlarıyla yer almıştır (Şekil 2). Şüphesiz bu, bölgenin siyasi zemininde sürekli değişen güç dengelerinin yeni sahiplerinin adının ilan anlamına gelir. Hamdânî kardeşlerin sikke üzerindeki unvanları, iktidarda elde ettikleri yeni konumlarının açık beyanıdır. Aynı zamanda yerlerini sağlamlaştırma gayesinin bir göstergesidir.

Şekil 2: H. 330 (m. 941/42) Tarihli Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1437&lot=1160>, (Erişim Tarihi: 19.05. 2018).

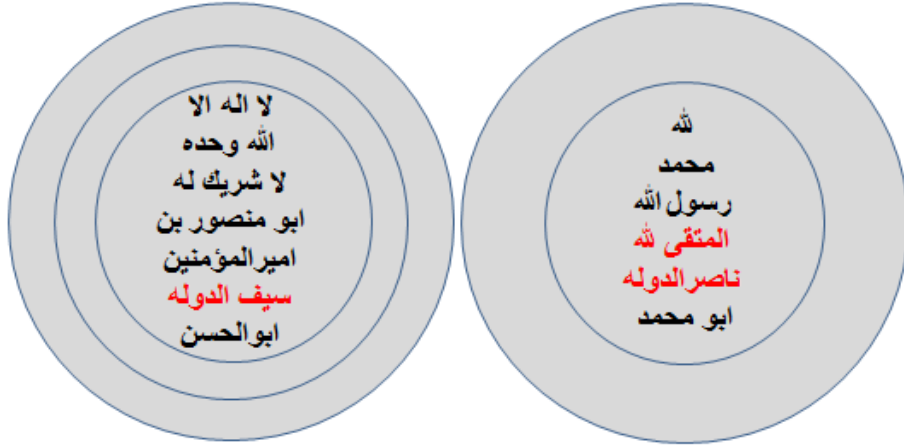
H. 330 (m. 941/42) tarihli bu gümüş sikkenin ön yüzünde, ortada yatay satırlarda,

لا اله الا - الله وحده - لا شريك له - ابو منصور بن - امير المؤمنين - سيف الدولة - ابوالحسن
 “Lâ ilâhe illâ / Allah vahdehû / Lâ şerike leh / Ebu Mansûr bin / Emîru’l-Mü’minîn / Seyfû’d-Devle / Ebu’l-Hasen” yazmaktadır (Şekil 1, Fotoğraf 1). Bahsi geçen isim “Ebu’l-Hasan Seyfûddevele Ali b. Ebu’l-Heycâ Abdullah b. Hamdân b. Hamdun”dur. Sikkenin tarihi, yatay yazıların etrafını dolanan iki sıra yazı kuşağından içte olanında, ثلاثين و ثلاثمائة “Selâsîn ve selâsemie” olarak verilmiştir. Dıştaki yazı kuşağında ise, Abbâsî Halifesi Me‘mûn’un saltanatının (h. 198/m. 813 - h. 218/m. 833) ilerleyen yıllarından itibaren uygulanmaya başlanılıp (Aydoğdu, 2018, s. 63),

(Bowen, 1964, s. 98); diğer bir kaynak ise daha yumuşak bir anlatımla, “iki kardeş İbn Râik’i öldürdükten sonra, Halife’ye kendisine suikast düzenlemek istediği için öldürdüklerini söylemişlerdir”, demektedir (Özaydın, 2009a, s. 35). Tarihçi Miskeveyh (320-454/932-1062) ise her iki konuyu da eserinde özetlemektedir. Buna göre, Ebu Muhammed İbn Hamdân, İbn Râik’i öldürtüp Halife Muttaki’ye adam göndererek, onu kendisini öldürmek istediği için öldürttüğünü söylemiştir. Halife de cevaben kendisine itimat ettiğini, sözünün doğruluğundan şüphe edilemeyeceğini belirtmiş ve yanına gelmesini buyurmuştur. (Miskeveyh, 2016, s. 430-431).

sonrasında da süregelen Rum suresi 4. ayet yer almıştır. Sikkenin arka yüzünde ise, ortada yatay satırlarda, ابو محمد - ناصرالدوله - المتقى لله - رسول الله - محمد - Lillâh / Muhammed / Rasûl Allah / El-Muttakî Lillâh Nâsîrüddevle / Ebu Muhammed” yazmaktadır. Burada önce Abbasi Halifesi Muttakî'nin, ardından da Ebu Muhammed Nâsîrüddevle Hasan b. Ebu'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân b. Hamdun'un ismi yerleştirilmiştir (Şekil 3). Sikkenin etrafını dolanan yazı kuşağında ise Tevbe suresi 33. ayet bulunmaktadır.

Şekil 3: Şekil 2’de Görülen ve Seyfûddeve, Abbasi Halifesi Muttakî ve Nâsîrüddevle’nin İsimlerinin Bulunduğu h. 330 (m. 941/42) Tarihli Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüz Şekli.

Kaynak: (G. Aydoğdu, 2019).

Nâsîrüddevle asıl lider olarak halifeyle aynı yerde ve hemen halifenin adının altında; Seyfûddeve ise diğer yüzde verilmiştir (Şekil 2-3).

Belirtilmesi gereken önemli bir husus, çalışma kapsamında incelenen örnekler arasında bulunmamakla birlikte, Bikhazi'nin sadece Nâsîrüddevle unvan ve adının bulunduğu fakat Seyfûddeve unvan ve adına rastlanılmayan h. 330 tarihli, Musul baskılı bir örnek tespit etmiş olmasıdır (Bikhazi, 1981, s. 81). Aslında bu şaşırtıcı değildir. Çünkü henüz Halep emiri de olmayan Ali'nin Seyfûddeve unvanını almasının, Hasan'ın Nâsîrüddevle unvanını almasından dört ay sonra gerçekleştiği bilgisi mevcuttur (Bacharach, 1974, s. 363). Emîru'l-Umerâ olan ve devletin koruyucusu unvanını alan Hasan, siyasi zemindeki yeni konumunu, gücünü hiç beklemeden, bir an önce duyurup propagandasını yapmak istemiş olmalıdır. Sadece Nâsîrüddevle'nin adını taşıyan bu sikkelerin az rastlanılır olması hususu ise,

iki kardeşin unvanlarının verilmesi arasındaki sürenin kısalığı göz önünde bulundurulduğunda, anlaşılabilir bir olgudur.

Dikkati çeken bir diğer önemli husus ise, sikkelerdeki -kendi resmî isimlerinde bulunmayan- (Seyfûddeve için) Ebû'l-Hasen ve (Nâsîrûddeve için) Ebû Muhammed künyeleridir (Şekil 2-3). Açıklanmaya muhtaç soru ise, sikkelerde tercih edilen bu iki ismin ne anlama geldiği, neye atıfta bulunduğu ya da hangi mesajın verilmeye çalışıldığıdır. “Ebû” kelimesinden hareketle, Nâsîrûddeve ve Seyfûddeve'nin oğullarının isimlerine bakmak ilk adım olabilir. Söz konusu isimler oğulları arasında mevcuttur.⁷ Ancak kendilerinden sonra yerine geçen isimler Hasan ve Muhammed değildir. Öyleyse yerine vekil tayin etme durumuyla bir alakası olmasa gerektir. (Varsa da işlerin planladıkları gibi gitmediği açıktır. Bununla birlikte, veraset durumuna dair Hasan ve Muhammed isimlerinin mevcut kaynaklarda bahsine rastlanılmamıştır. Yine de, kesin yargıya varmak için tarihi belge araştırmalarının çok daha derinleştirilmesi gerekmektedir.) Bikhazi, Hamdânî kardeşlerin künyelerindeki Hasan ve Muhammed isimlerinden bahsederken bunların iki Şii İmamın isimleri olduğunu ifade etmekte ve kendi isimleriyle, dini bağıntıyı akla getirmeye niyet ettiklerini düşünmektedir (Bikhazi, 1974, s. 39). Bu yanlış bir yaklaşım değildir. Hamdânîler dini görüş olarak İmâmiye Şîası'na mensup bir hanedanlıktır (Karaarslan, 1997, s. 447). Dolayısıyla dini inançlarıyla isimleri arasında ilgi kurarak akıllarda çağrışım oluşturmak doğru bir yöntemdir. Eğer hal böyleyse bu yapılmak istenen de açık bir propagandadır. Bu şekilde sikkeden en fazla yararlanma isteği akılcıdır. Ancak bu noktada da başka sorular akla gelmektedir: Neden on iki imamdan özellikle bu iki imamın ismi tercih edildi, bunun özel bir anlamı var mıdır? Daha da önemlisi, kaynaklarda Hamdânî Şiiiliğinden bahsedilirken, çok da katı olmayan, hoşgörülü (Bikhazi, 1974, s. 45), hatta ehlibeyti üstün gören bir Şialık (Akyol, 2017, s. 37) olduğu anlatılmaktadır. Şii olmalarına rağmen, Şia karşıtı İbn Mutezz'e destek oldukları; daha da ilginç bir bilgi olarak Hamdânîler'in çevrelerindeki güçlü Şii unsurlardan korunmak için Şii görünmek zorunda kaldıkları bildirilmektedir (Akyol, 2017, s. 38). Hal böyleyken, neden sikkeleri üzerinde bunu belirgin hale getirmek, sikkelerin ticaret vasıtasıyla ulaşabileceği yer sınırlı değilken açıkça dikkatleri çekmek istesinler? Bu sorulara gerekçeli cevap verebilmek ve Bikhazi'nin görüşünü benimsemek için çok daha fazla bilgi ve belgeye ihtiyaç vardır.

Kendisine emîru'l-umerâlık vazifesinin verilmesinin (h. 330/m. 941/42) ardından Nâsîrûddeve, beraberinde Halife Muttakî ile birlikte Medînetü's-

⁷ Hamdânîler'in soyağacı şeması için bkz. Münecimbaşı, 2017, s. 10, 15, 53.

Selâm/Bağdat şehrine girerek, Halife'yi hilafet sarayına yerleştirmiştir. Bağdat'ı terk edip Vâsıt'a çekilmiş olan Berîdiler, mağlubiyet neticesinde orayı da boşaltarak Basra'ya gerilemişlerdir. Bağdat'a dönen Nâsîrüddevle, tedavüldeki paraların eksik olduğunu öğrenip Emîru'l-Umerâ Beckem tarafından ucuz madenler karıştırılarak piyasaya sürülen düşük ayarlı dinarları gördüğünde, mâli alanda para reformuna giderek ayarı yüksek yeni dinarların darp edilmesi emrini vermiştir (Güner, 2006a, s. 402; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 32-33; Tokuş, 2006, s. 116). Sûlî'den ⁸ rivayetle, Nâsîrüddevle'nin h. 331 (m. Eylül/Ekim 942) yılında yüksek ayarlı dinarlar bastırıldığı ve Bağdat'ta faizcilik yapan sarrafları da bu işten menettiği belirtilmektedir (Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 29). "İbrîziye" adı verilen bu yüksek ayarlı dinarların piyasadaki karşılığının, yine Sûlî'den rivayetle, on üç dirhem olduğu; hâlbuki diğerlerinin on dirhemden işlem gördüğü bildirilmektedir (Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 33; Tokuş, 2006, s. 116). Bu dinarlar Medînetü's-Selâm/Bağdat darphanesinde basılmıştır (Şekil 4).

Halis altın, saf altın anlamına gelen Arapça kökenli "İbrîz" / ابريز kelimesi (Sâmî, 1317, s. 66), söz konusu dinarların üzerlerinde yer almıştır (Şekil 4-5). Bizans'ın solidus adı verilen ayarı yüksek altın sikkelerinde bunu belirtmek için OB⁹ yazılması gibi, bahse konu sikkelerde de İbrîz / ابريز yazılmasıyla, yapılan ıslah ve yükseltilen ayar, artan kıymet belirtilmek ve vurgulanmak istenmiş olmalıdır.

Şekil 4: H. 331 (m. 942/43) Tarihli Medînetü's-Selâm (Bağdat) Baskılı İbrîz yazısı bulunan Hamdâni Dinarı Ön ve Arka Yüzü.

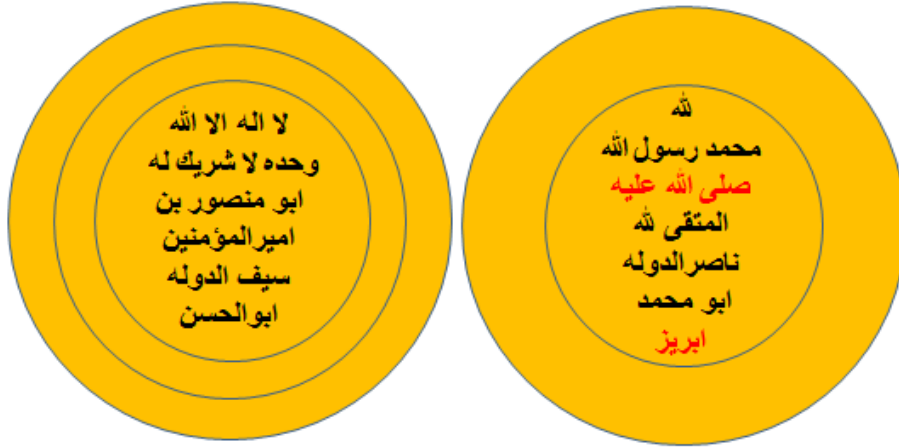
⁸ Bağdat doğumlu Türk asıllı tarihçi, edip, şair (Ölm. M. 946). Bahse konu eseri: Kitabü'l-Evrak fi Ahbari Ali 'Abbas ve Eş'arihim. (Özaydın, 2009b, s. 492-493).

⁹ OB: Obryzum: Saf altın (Tekin, 1999, s. 37).

Kaynak: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1437&lot=1161> , (Erişim Tarihi: 19.05. 2018).

Ayrıca bu sikkelerde görülen, Abbasi sikkelerinden farklı bir diğer yeni uygulama ise, halife isminden önce, “Muhammed Rasûl Allah / محمد رسول الله “ kalıp ibaresinin sonuna “Sall’Allahu aleyhi / صلى الله عليه “ ibaresinin eklenmiş olmasıdır. İlerleyen yıllarda “Salla’llahu aleyhi ve sellem / صلى الله عليه و سلم veya Salla’llahu aleyhi ve alâ âlihi / صلى الله عليه و على اله “ yazan örneklerle de karşılaşılmaktadır.

Şekil 5: Şekil 4’de Görülen Üzerinde “Sall’Allahu aleyhi” ve “İbrîz” İbaresini Bulunan h. 331 (m. 942/43) Tarihli Medînetü’s-Selâm (Bağdat) Baskılı Hamdânî Dinarı Ön ve Arka Yüz Şekli.

Kaynak: (G. Aydoğdu, 2019).

Hamdânîler, sadece Musul ve Irak’ta hüküm sürmekle yetinmeyip, h. 333 (m. 944/45) yılından itibaren hâkim oldukları bölgeleri Halep ve Kuzey Suriye’ye kadar genişletmişlerdir. Halife Muttakî, Mısır’da hüküm sürmekte olan İhşîdî Muhammed b.Tuğc/Togaç ile müzakereler sonucunda anlaşma tesis ederek, İhşîdîler’in Halep’e girmesini sağlamıştır. Ancak h. 333 (Ekim 944) yılında Seyfûddeve Halep’i İhşîdîler’in elinden alarak burayı kendine başkent yapar. Çeşitli mücadeleler yaşanmışsa da h. 334 (m. 945/46) yılında Halep tamamen kendisine bırakılmış ve buradaki yerini sağlamlaştırmıştır (Ali b. Zafer el-Ezdî, 2011, s. 58-59; Işıltan, 1993, s. 537; İbnü’l-Esîr, 1991, s. 381-382; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 32; Sobernheim, 1987, s. 180). Netice itibarıyla, Hamdânîler’in Halep kolu kurulmuş olur. Olayın çalışma kapsamındaki ehemmiyeti, günümüze ulaşan “Halep baskılı h. 334 tarihli Hamdânî sikke örnekleri” ile alakalıdır. Sikke

üzerinde darp yeri olarak “bihaleb” / بحلب , tarih olarak da “sene erbaa ve selâsîn ve selâsemie” / سنة أربع و ثلاثين و ثلاثمائة şeklinde belirtilmiştir (Şekil 6-7).

Şekil 6: Halep Baskılı ve h. 334 tarihli Hamdânî Gümüş Sikkesi Ön ve Arka Yüzü.

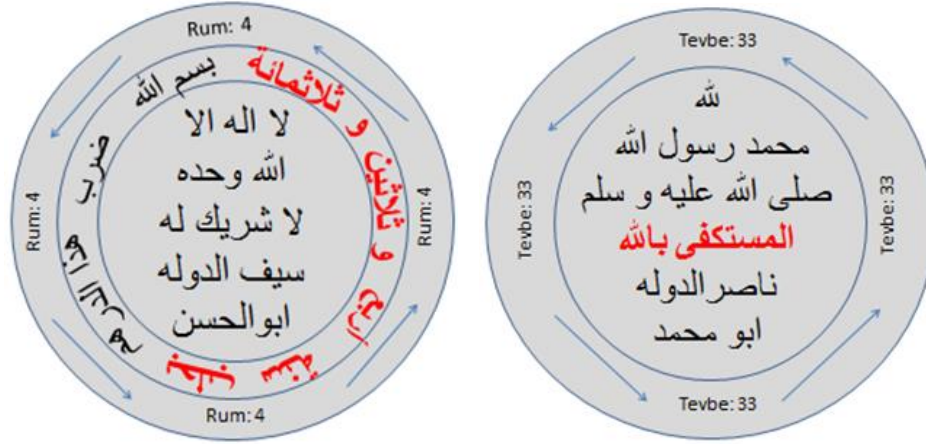

Kaynak: www.the-saleroom.com/en-us/auction-catalogues/baldwins/catalogue-id-srbal10023/lot-a786a645-0b2d-486c-9b39-a47b00f3b7e3, (Erişim Tarihi: 19.05.2018).

Ayrıca h. 334 baskılı bu örneklerde halife adı değişmiş, artık Halife Muttakî (المتقى) değil, Halife Müstekfî (المستكفى) ismi sikkelerde yerini almıştır (Şekil 6-7). Durum halife değişimiyle alakalıdır; Nâsîrüddevle'nin Emîru'l-Umerâ görevini üstlendiği dönemde, yaşanan çeşitli durumlar (halkın maddi durumu ağır vergilerle kötüleşmesi, pahalılık ve salgın hastalığın baş göstermesi vb.), kendisini sıkıntıya sokmuştur. Durumla alakalı olarak Türk askerleri, kumandanları Tüzün liderliğinde isyan edip ayaklanmışlardır. Nâsîrüddevle durum karşısında mücadele yerine Emîru'l-Umerâlık görevini Tüzün'e bırakarak h. 331 (942/43) yılında Musul'a dönmüştür. Halife Muttakî tarafından Emîru'l-Umerâ tayin edilen Tüzün, yetkilerini kötüye kullanıp üzerinde tahakküm uygulayınca, Halife h. 332 (943/44) yılında Hamdânîler'e sığınmak zorunda kalmıştır. Ancak birkaç ay sonra Tüzün'ün kendisine sadık kalacağına dair verdiği sözlere inanan Halife Muttakî - Nâsîrüddevle'nin tüm uyarılarına rağmen- Bağdat'a dönmek üzere yola çıkar. Fakat yolda onu karşılayan Tüzün, gözlerine mil çektirdikten sonra tutuklayarak h. 333 (Ekim 944) yılında hilafetten düşürülmesini sağlamıştır (Ali b. Zafer el-Ezdî, 2011, s. 58-59; Bowen,1964, s. 98; Güner, 2006a, s. 402; Işıltan, 1993, s. 537; İbnü'l-Esîr, 1991, s. 356-357; Karaarslan, 1997, s. 446; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 32; Özaydın, 2009a, s. 35-36; Sobernheim, 1987, s. 180). Yeni halife ise

artık Müstekfî olmuştur. Dolayısıyla sikkeler üzerinde görülen isim de yeni Halife'ye aittir.

Şekil 7: Şekil 6'de Görülen Halep Baskılı ve h. 334 Tarihli Hamdânî Gümüş Sikkesi Ön ve Arka Yüz Şekli.

Kaynak: (G. Aydoğdu, 2019).

H. 334 yılı baskılı sikkelerle alakalı olarak akıllara gelmesi gereken asıl önemli husus, bu sikkelerin -hiç değilse- bir kısmında, Mutî' ismine tesadüf edilmesi gerektiğidir. Halife Müstekfî h. 334 (m. 944) yılında tutuklanmış, yerini Halife Mutî' almıştır. İncelenen örneklerde rastlanılmamakla birlikte, Bikhazi çalışmasında h. 334 tarihli ve Mutî' adını içeren iki sikkenin varlığından bahsetmektedir (Bikhazi, 1981, s. 42, 8). Buna karşın Bacharach, Hamdânîler'in h. 335'lerin başından itibaren Mutî' adı bulunan sikkeler bastırıldığını ifade etmektedir. Bacharach, "Hamdânîler istemiş olsaydı darphane ustalarının bu ismi koyacak zamanları vardı" demekle bu süreyi sikke kalıp ustalarının işe girişmeleri için yeterli görmekte ve Hamdânîler'in, Büveyhîler'in atadığı yeni halifeyi tanımayı kasıtlı olarak geciktirdikleri görüşünü de ileri sürmektedir (Bacharach, 1974, s. 366; Bacharach, 2006, s. 54). Ancak Bikhazi'nin bahsettiği h. 334 tarihli ve Mutî' adını taşıyan iki sikkenin varlığı, zaten bu düşüncenin aksine delil teşkil eder vaziyettedir. Bununla birlikte söz konusu sikkelerin az rastlanılır olduğu da açıktır. İlâveten, konuyla ilgili gün/ay/yıl olarak tarih veren kaynaklara göz atıldığında, Mutî'nin halife olduğu tarih hususunda, "Büveyhî Emîri Muizzüddevl'e'nin marifetiyle Müstekfî'nin yerine Mutî-Lillâh lakabıyla Ebü'l-Kâsım Fazl'ın geçmesi 22 Cemâziyelâhir 334 (29 Ocak 946) yılındadır", denilmektedir (Güner, 2006b, s. 401-402; İbnü'l-Esîr, 1991, s. 385-387;

Miskeveyh, 2016, s. 487). Yani yılın son aylarıdır ve bu durumda h. 334 tarihli olup Mutî' ismi taşıyan sikkelerin nadir oluşu da anlaşılabilir.

Dikkat çeken bir diğer önemli husus da, Halep baskılı h. 334 tarihli söz konusu sikkelerde -Halep kolu kurulmuş¹⁰ ve Seyfûddeve tarafından idare ediliyor olmasına rağmen- Hamdânî kardeşlerin yine her ikisinin de adının bulunuyor olmasıdır. Bunun sebebi, kardeşler arasındaki kuvvetli bağdır. Her ne kadar Seyfûddeve Halep'te güçlü bir emirlik oluşturmuşsa da, bununla birlikte Nâsîrûddeve'ye olan bağlılığını sürdürdüğü, kaynaklarda ifade edilmektedir (Karaarslan, 1997, s. 447; Özaydın, 2009a, s. 36).

Birbirlerine olan bu bağlılık, hürmet ve sevginin, kaynaklarda çeşitli yönleriyle ve detaylı bir şekilde anlatıldığı dikkati çekmektedir. Camiu'd-Düvel'de, Mu'izzuddeve'yle¹¹ yaşanan karışıklıklar esnasında (h. 347) Nâsîrûddeve'nin, kardeşi Seyfûddeve'nin yanına Halep'e gittiği, kardeşinin ona ikramlarda bulunduğu ve hizmetiyle ilgilendiği, hatta ayakkabılarını kendi elleriyle çıkarmaya varıncaya kadar bizzat ona hizmet ettiği anlatılmaktadır (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 36). Aralarında aşırı bir sevgi bulunduğu açıktır. Öyle ki, İbn Hallikân'dan rivayetle, "Nâsîrûddeve, son derece bağlı olduğu kardeşi Seyfûddeve'nin ölümünden sonra hayata karşı bütün alakasını kaybetti ve kendisinde delilik halleri hâsıl oldu", denilmektedir (Bowen, 1964, s. 99; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 38-39). Aslında Seyfûddeve'nin, Nâsîrûddeve için yazdığı şiiri, durumun açık bir izahı niteliğindedir:

*“Yücelikleri sana bağışladım, zaten buna ehildin sen
Dedim ki onlara, fark vardır benimle kardeşim arasında
Ben bu işten vazgeçmedim, ancak
Sadece kendi hakkımdan vazgeçtim, bütünüyle hak sana kaldı
Razı değil misin namaz kılan olayım
Senin ileri geçmene ben razı olursam”*
(Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 70).

¹⁰ Seyfûddeve, o sırada İhşîdî idaresinde bulunan Halep şehrine girerek 8 Rebülevvel 333 (29 Ekim 944) tarihinde Abbâsî Halifesi Müstekfi ve kardeşi Nâsîrûddeve adına hutbe okutmuştur (Karaarslan, 1997, s. 447; Özaydın, 2009a, s. 36).

¹¹ Büveyhilerden Ahmed b. Büveyh, h. 334 (19 Aralık 945) senesinde Bağdat'a girdiğinde, Abbasi Halifesi tarafından kendisine Mu'izzuddeve unvanı verilerek Emîrü'l-Umerâ ilan edilmiştir (Miskeveyh, 2016, s. 485; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 33).

Bu durum sikkelere, “Seyfûddeve’nin Halep kolu emiri olmasına rağmen”, isimlerinin aynı sikke üzerinde birlikte verilmeye devam edilmesi şeklinde yansımıştır (Şekil 6-7).

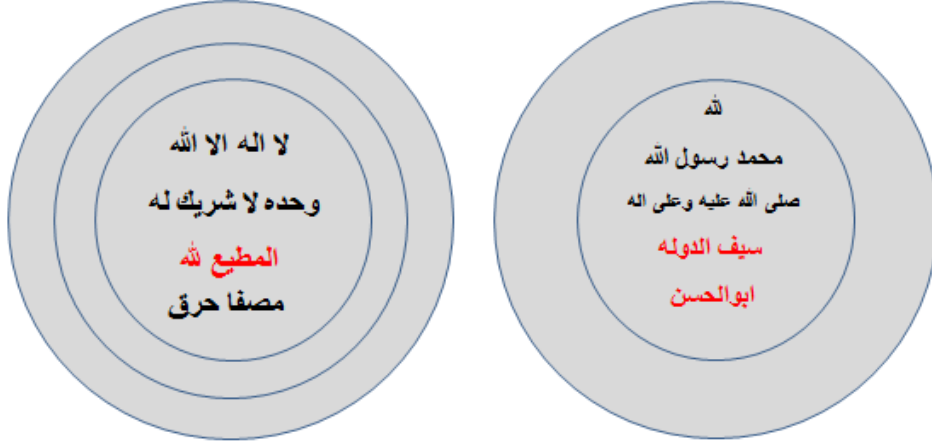
Düzenli bir şekilde bu birliktelik sürüp giderken, çalışma kapsamında rastlanılan “h. 338 tarihli ve Tarsus baskılı” –pek de yaygın olmayan- bir sikke, kafaları karıştırmak istercesine beraberinde getirdiği sorulara cevap aranmasını gerektirmektedir. Çünkü bu dirhem üzerinde, Nâsırüddeve’nin ismi olmaksızın “sadece Seyfûddeve’nin adı” bulunmaktadır (Şekil 8-9).

Şekil 8: H. 338 Tarihli ve Tarsus Baskılı Nâsırüddeve’nin İsmi Olmaksızın Sadece Seyfûddeve’nin Adını Taşıyan Hamdani Gümüş Sikkesi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2325&lot=376> , (Erişim Tarihi: 19.05.2018).

Şekil 9: Şekil 8’de Görülen h. 338 Tarihli ve Tarsus Baskılı Nâsırüddeve’nin İsmi Olmaksızın Sadece Seyfûddeve’nin Adını Taşıyan Hamdâni Gümüş Sikkesi Ön ve Arka Yüz Şekli.

Kaynak: (G. Aydoğdu, 2019).

Peki, ne olmuştu da -şimdiye kadar süregelen, hatta bundan sonra da devam ettiği sikkeler üzerinde ve kronik anlatımlarında görülen bağıllık ve şiirlerle taahhüt edilen tabiyet gün gibi ortadayken- birdenbire Seyfûddeve sadece kendi adını taşıyan sikke basımına girişmişti? Bu, küçük kardeşin liderlik iddiası anlamına gelir mi? Bikhazi, kendisinin tespit ettiği h. 342 tarihli ve Antakya baskılı (aynı bölgeden) Seyfûddeve’ye ait bir sikke nedeniyle iki kardeşin ilişkilerinin bozulduğuna inanmak ister (Bikhazi, 1981, s. 50, 52). Fakat bu düşüncüyü destekleyecek bir veriye kaynaklarda rastlanmadığı gibi, yukarıda bahsi geçen ve Nâsırüddeve’nin, kardeşi Seyfûddeve’nin yanına Halep’e gitmesi, kardeşinin ona ikramlarda bulunması ve hizmetiyle ilgilenmesi, hatta ayakkabılarını kendi elleriyle çıkarmaya varıncaya kadar bizzat ona hizmet etmesi h. 347 tarihinde yaşanmıştır. Yani söz konusu sikkelerin basımından sonradır. Üstelik Nâsırüddeve, kardeşinin h. 356 (m. 967) yılında ölmesinden son derece etkilenip davranış bozukluğu gösterecek kadar hala yoğun sevgi beslemektedir. Öyleyse, bunun başka bir açıklaması olmalıdır. Bunun için yine dönemin siyasî, askerî olaylarına göz atmak gerekecektir. Aslında, kroniklerde anlatılanlar doğru okunup sağlıklı değerlendirildiğinde, ipuçları belirecek ve durumun asıl nedeni anlaşılacaktır. Seyfûddeve, Halep Emiri olmasının ardından, h. 336 (m. 947/48) tarihinden itibaren Bizanslılar’la uzun sürecek bir mücadeleye başlar. Seyfûddeve, h. 337 (m. 948/49) senesinde Rum topraklarına karşı saldırıya geçer, ancak başarı elde edemez. Bizanslılar, Germanikeia’ı (Maraş) ele geçirerek, Tarsus halkına baskın düzenlerler. Tarsus’daki askeri birlikler,

Bizanslılar tarafından mağlup edilir ve h. 338 (m. 949/950) yılında Leon Phokas, Antakya önüne kadar gelerek etrafı yağmalar. Başlangıçta muvaffak olunamasa da, Seyfûddeve'nin h. 339 (m. 950/51) yılında yeniden düzenlediği sefer neticesinde birçok kale ele geçer. Karşılıklı mücadelelerin sürüp gitmesinin ardından Bizans ordusu ancak m. 954 yılından sonra toparlanabilecektir (İşıltan, 1993, s. 538; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 55-56; Ostrogorsky, 1991, s. 363). Bu tarihsel verilerdeki anahtar kelimeler Tarsus, Antakya ve olayların geçtiği tarihtir. Çünkü bu, söz konusu sikkelerin basım yerleri ve basım tarihleri ile alakalıdır. Öncelikle, söz konusu Tarsus (ve Antakya) baskılı h. 338 (ve h. 342) tarihli sikkelerin basımının asıl amacı, Bizans ordusuyla olan mücadele esnasında ihtiyaç duyulan asker maaşları ve diğer savaş ihtiyaçları olmalıdır. Öte yandan, Seyfûddeve, Bizans ordusuyla olan mücadelesinde askerî lider olarak tek başındır. Mali ihtiyacın beraberinde, o anki duygu ve düşüncelerle askerî lider olarak kendi adını sikkelerine naksettirme isteği gayet doğal ve anlaşılabilir bir dışı vurumdur. Öyle anlaşılıyor ki, durum Nâsîrûddeve'ye karşı bir liderlik bildirgesi, liderliği ele alma, meydan okuma değil; o anki siyasî, askerî olaylardan kaynaklı hem muhatabı Bizans'a hem de askerî tebaasına yönelik bir durumla alakalıdır. Mücadelede bulunduğu düşmanına Hamdânî lideri olarak meydan okurken, kendi ordusu karşısında da aynı zamanda bir liderlik vurgusu yapmış olmalıdır. Kesin yargılar için sikke sayısının yetersiz olması sorun teşkil etse de, söz konusu sikkelerin “şu hâlükârda” sadece Tarsus, Antakya gibi bölgelerde ve durumdan kaynaklı basıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Üstelik aynı tarihlerde ve ilerisinde, hem aynı hem de farklı bölgelerdeki darphanelerde basılan Hamdânî sikkelerinde Nâsîrûddeve ve Seyfûddeve'nin adlarının birlikte verilmeye devam ettiğini gösteren örnekler, Seyfûddeve'ye ait sikkelerin bölgedeki hassas durum nedeniyle basıldığını destekler mahiyettedir (Şekil 10, 11, 12, 13, 14). Antakya baskılı h. 343 tarihli dirhem (Şekil 10) ile Halep baskılı h. 349 tarihli altın sikke (Kolektif, 2005, s. 340), bu bağlamda anlamlıdır.

Şekil 10: Antakya Baskılı, h. 343 Tarihli ve Nâsırüddeve ile Seyfûddeve Adına Kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak:

<https://www.sixbid.com/browse.html?auction=1929&category=39996&lot=1679474>,
(Erişim Tarihi: 19.05.2018).

Şekil 11: Masisa (Misis) Baskılı, h. 343 Tarihli ve Nâsırüddeve ile Seyfûddeve Adına Kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak:

<https://www.sixbid.com/browse.html?auction=1929&category=39996&lot=1679474>,
(Erişim Tarihi: 19.05.2018).

Şekil 12: Musul Baskılı, h. 348 Tarihli ve Nâsırüddeve ile Seyfûddeve Adına Kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=618&lot=333>, (Erişim Tarihi:19.05.2018).

Şekil 13: Musul Baskılı, h. 349 Tarihli ve Nâsırüddeve ile Seyfûddeve Adına Kesilmiş Hamdânî Dinarı Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=459&lot=4584>, (Erişim Tarihi:19.05.2018).

Şekil 14: Masisa (Misis) Baskılı, h. 353 Tarihli ve Nâsırüddeve ile Seyfûddeve Adına Kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak:

<https://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=3017549&AucID=3079&Lot=531&Val=b2dd38e8214fed03daeabe488dd24a77>, (Erişim Tarihi: 19.05.2018).

Konuyla ilgili bir diğer problem, sadece Seyfûddeve'nin adının bulunduğu sikkelerin tarih yelpazesinin hangi aralıkta olduğudur. Yani ne zaman başlayıp ne zamana kadar bu sikkeler basılmıştır. Bu tarih aralığını kesinleştirmek için sikke örneklerinin yetersiz olduğu açıktır. Zaten yaygın olmayan sikkelerin ne kadarının günümüze ulaştığı ve bunların nerelerde olduğu ayrı bir araştırma konusu olacak niteliktedir. Ancak konuya yaklaşım ve varılan netice itibariyle bir fikir yürütülebilir. Şöyle ki, madem varılan sonuç bu sikkelerin, Seyfûddeve'nin Bizans'la mücadelesi süresince belirli bölgelerde ve açıklanan amaçlarla darp edilmiş olabileceğidir; o halde bu sikkelerin, Seyfûddeve'nin Bizans'a seferler düzenlemeye başladığı h. 337 yılından itibaren ve mücadelenin devam ettiği, Seyfûddeve'nin h. 356 yılında ölümüne kadar olan sürede basılmış olabileceği önerilebilir.

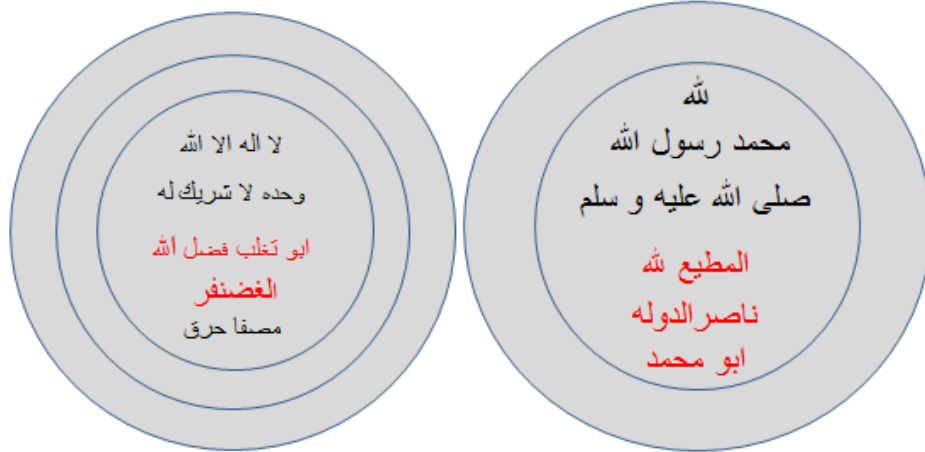
Bundan sonraki aşamada, incelenen örnekler ışığında Hamdânî sikkeleri üzerinde görülen isim, Nâsırüddeve'nin oğlu Ebû Tağlib Fazlullah Gazanfer'e aittir (Şekil 15-16).

Şekil 15: Nasibin (Nusaybin) Baskılı, h. 356 Tarihli ve Ebû Tağlib Fazlullah Gazanfer adına kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1437&lot=1163>, (Erişim Tarihi: 19.05.2018).

Şekil 16: Şekil 15’de görülen Nasibin (Nusaybin) Baskılı, h. 356 Tarihli ve Ebû Tağlib Fazlullah Gazanfer Adına Kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüz Şekli.

Kaynak: (G. Aydoğdu, 2019)

Seyfüddevle'nin Bizans'la mücadele ettiği esnada Nâsîrüddevle de, Büveyhî Emîri Muizzüddevle ile meşgul olmuştur. Halife Mutî' ve Bağdat şehri üzerinde

baskı kuran Muizzüddeve b. Büveyh, Nâsırüddeve'ye h. 335, 337, 347, 353 yıllarında olmak üzere birkaç kez savaş açmış, seferler düzenlemiştir. Bunların neticesinde muvaffak olmasına rağmen, her seferinde Nâsırüddeve ile sulh yapmak durumunda kalmıştır (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 33-38). H. 356 (m. 966/67) yılına gelindiğinde ise, Ebû Tağlib Gazanfer, sağlıksız ve tutarsız davranışlarda bulunduğu¹² gerekçesiyle babasını tutuklayarak hapse attırır (İbnü'l-Esir, 1991, s. 579-80; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 38; Özaydın, 1996, s. 431). Ebû Tağlib Gazanfer onun yerine geçer (Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2017, s. 40; Özaydın, 1996, s. 431). Nâsırüddeve, h. 358 (m. 969) yılında ölür.

Musul Muizzüddeve tarafından tekrar işgal edildiğinde, şehrin yönetimi h. 353 (m. 964) yılında Ebû Tağlib Gazanfer'e verilmişti. İlerleyen yıllarda Gazanfer de, Diyarbekir'i ele geçirmek isteyen Bizanslılar'la mücadele etmiş ve onları bozguna uğratarak Domestikos Melias'ı esir almıştır. Bunun üzerine Büveyhî Emîri Bahtiyâr'ın teklifiyle Halife Mutî tarafından kendisine "Uddetüddeve" lakabı verilmiştir. Ebû Tağlib Uddetüddeve Fazlullah Gazanfer b. Nâsırüddeve, Remle Hâkimi Müferric ile yapılan savaşta 369 (m. 979) yılında öldürüldüğünde, Hamdânîler'in el-Cezîre ve Musul'daki hâkimiyetleri fiilen sona ermiştir (Karaarslan, 1997, s. 447; Özaydın, 1996, s. 432).

Gazanfer kendi adına bastırıldığı sikkelerinde -her ne kadar babası kendisinin gözetimi altında tutuklu bulunuyor olsa da- babasının adını verilmeye devam etmiştir (Şekil 15-16). Babası Nâsırüddeve'nin h. 358 yılında ölümünden sonra bastırıldığı sikkelerinde ise, Nâsırüddeve adı bulunmayıp sadece Abbâsî Halifesi Mutî'nin adı zikredilmiştir (Şekil 17-18).

---

¹² Muizzüddeve b. Büveyh h. 356 (m. 967) yılında öldüğünde, Gazanfer Irak'taki Büveyhî hâkimiyetine son vermek istemiştir. Ancak Nâsırüddeve engel olmak isteyerek bunu bir mektupla Büveyhî Emiri Bahtiyâr'a bildirmiştir. Bu davranışın sağlıklı olmadığını düşünen Gazanfer, akli dengesini yitirdiği gerekçesiyle babasını hapsedirerek Irak'ta idareyi ele geçirmiştir. (Özaydın, 1996, s. 431-32).

Şekil 17: Musul Baskılı, h. 360 Tarihli ve Ebû Tağlib Fazlullah Gazanfer Adına Kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak:

<https://www.the-saleroom.com/en-us/auction-catalogues/baldwins/catalogue-id-srbal10023/lot-634f9da3-6baf-4cdf-8811-a47b00f3b7e8>, (Erişim Tarihi: 19.05.2018) ve <https://www.sixbid.com/browse.html?auction=1929&category=39996&lot=1679475>, (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

Şekil 18: Musul Baskılı, h. 362 Tarihli ve Ebû Tağlib Fazlullah Gazanfer Adına Kesilmiş Hamdânî Dirhemi Ön ve Arka Yüzü.

Kaynak:

<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/baldwins/catalogue-id-srbal10026/lot-642a8875-b77b-47a8-a9d7-a5090119e408>, (Erişim Tarihi: 19.05.2018).

Hamdânî gümüş sikkelerinin bir kısmının ön yüzlerinin alt satırında “Musaffa Hark” / مصفا حرق yazısı dikkati çekmektedir (Şekil 8, 9, 15, 16). Arapça bir kelime olan مصفا \ مصفى musaffa halis, saf anlamına gelirken (Sâmî, 1317, s. 1358), yine Arapça olan حرق hark kelimesi ise yakma, yanıklık anlamına gelmektedir

(Sâmî, 1317, s. 544). Anlatılmak istenilen, gümüş sikkelerin saflaştırılmasını sağlamak için ateşte yakarak eritmek işlemidir. Tıpkı -yukarıda bahsi geçen- altın sikkelerdeki İbrîz / ابريز yazısı gibi, gümüş sikkelerdeki Musaffa Hark / مصفا حرق tabiri de sikkenin kaliteli oluşuna işaret etmektedir.

SONUÇ

Tarihi bilgiler, belgelerle/kaynaklarla ve arkeolojik buluntularla desteklenip teyit edildiğinde anlam kazanır, sağlam bir zemine oturur ve gerçeklik olarak kıymetlenirler. Bu bağlamda sikkeler oldukça önemli buluntulardır. Tarihin aynası durumunda olup, ait oldukları örgütün siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik vb. olaylarını sanıldığından daha fazla yansıtır.

Sikkelerin, ticari alışverişin temel aracı olmalarının yanında, güç, kuvvet, iktidar, varlığını duyurma, yerini sağlama ve ardından uluslararası sahada kabul görme gibi amaçlara da doğrudan hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Devlet olma yolunda ilerlerken atılan bu adımların hepsinde, en küçük sanat objelerinden olan sikkelerden daima yararlanmışlardır. Günümüze ulaşabilmeyi başaranlarsa, bizim için birer tarihi belge niteliğiyle kıymetini sürdürürken, pek çok olayın teyidi, hatta bilinmeyen de açığa çıkmasına imkân sağlamaktadır.

Hamdânî sikkeleri üzerinde yer alan halife isimleri ya da darp sahibi emirlerin adları, çalışmanın ortaya koyduğu bir yenilik değildir. Bunlar zaten kroniklerden tarihi vesikalardan elde ettiğimiz ve şimdiye kadar bilinen verilerdir. Ancak bunların dışında, sikkeler analiz edildiğinde dikkati çeken, akla gelen, nedir, neden, niçin soruları ile çözümlenmesi gereken durumlar ilginç verilere ulaşılmasına neden olmaktadır. Sikkelerle ilgili akla gelen soruların cevabının o anki sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik olaylarında yattığını fark edebilmek, soruların cevabının bulunması ve dolayısıyla pek çok bilinmeyen gerçeğin ortaya çıkması demektir. Bunlar bazen kroniklerde açıkça bahsedilmeyen, fakat doğru okuma ve değerlendirme sonucu fark edilen gelişmeler de olabilmektedir. Hamdânî kardeşler Nâsırüddeve ve Seyfûddeve, kaynaklarda açıkça bahsedilen bağılıkları nedeniyle birlikte her ikisinin adını ihtiva eden sikke bastırırken, küçük kardeş Seyfûddeve'nin birden bire kendi adına sikke bastırmasının oluşturduğu kafa karışıklığında olduğu gibi. Kimi araştırmacıların iki kardeşin aralarının bozulduğuna hükmetmesine karşılık aslında durum, bir liderlik bildirgesi, liderliği ele alma, Nâsırüddeve'ye karşı meydan okuma değil; o anki siyasi, askeri olaylardan kaynaklı hem muhabatı Bizans'a hem de askerî tebaasına yönelik bir durumla alakalıdır. Bu tarihi olayların değerlendirilmesiyle varılmış bir sonuçtur. Seyfûddeve mücadeleden

bulduğu düşmanına Hamdânî lideri olarak meydan okurken, kendi ordusu karşısında da aynı zamanda bir liderlik vurgusu yapmış olmalıdır. Bunlar ilgili savaşın sikkelere yansıyan detaylarıdır.

Hamdânî Emirleri, bağlı buldukları Abbasi Halifeleri tarafından verilen unvanları-lakapları-makamları ivedilikle sikkeler üzerine yazdırmışlardır. Bunun numizmatik tarihindeki diğer örnekleri, sikke araştırmaları yaygınlaştıkça ortaya konmaya başlanmıştır. Bu siyasi durumla ilgili olup, bölgenin siyasi zemininde sürekli değişen güç dengelerinin yeni sahiplerinin adının ilan edilmesidir. Hamdânî kardeşlerin sikke üzerindeki unvanları, iktidarda elde ettikleri yeni konumlarının açık beyanıdır. Ardından yerlerini sağlamlaştırmaya yönelik bir çabadır.

Bu olaylara aynı zamanda sikkelerin içerdiği gizli anlamlar/bilgiler olarak da bakılabilir. Bütün bunlar gösteriyor ki, hak ettikleri ilginin ötesinde, sikkelerin her birinin ayrı ayrı ele alınarak üzerinde durulması ve gizemli dünyalarının ortaya konulması, gerçeğin bilinmesi adına çeşitli bilim dalları için zorunludur.

KAYNAKÇA

Akyol, E. (2017). Hamdâniler'de (905–1004) dinî ve entelektüel hayat, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 34-52.

Ali b. Zafer el-Ezdî, (2011). *Hamdaniler Diyâr-ı Bekir, Halep ve Musul'da hüküm sürmüş bir İslam emirliği*, (Terc. M. Akbaş), İstanbul: Ravza Yayınları.

Aydoğdu, G. (2018). Tarihi olaylar bağlamında Abbâsîler dönemi altın ve gümüş sikkeleri, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 55-69.

Azimli, M. (2006). Klasik İslam kaynaklarına göre ilk fetihten Artuklulara Mardin, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 45-49.

Bacharach, J. L. (2006). *Islamic history through coins: An analysis and catalogue of Tenth-Century Ikhshidid coinage*, Cairo: The American University, <https://books.google.com.tr/books?id=fNLKAbXEmgMC&pg=PA166&dq=bacharach> (Erişim Tarihi: 16.07.2018).

Bacharach, J. L. (1974). Al-Ikhshid, the Hamdanids and the Caliphate: The numismatic evidence, *Journal of the American Oriental Society JAOS*, 94 (3), 360-370, <http://www.jstor.org/stable/600070> (Erişim Tarihi: 16.07.2018).

Bikhazi, R. J. (1981). *The Hamdanid Dynasty of Mesopotamia and North Syria 254-404 / 868-1014, 1*, University of Michigan, ProQuest Dissertations Publishing. <http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/record/3000087970589?> (Erişim Tarihi: 17.05.2018)

- Bowen, H. (1964). Nâsır-üd-Devle, *MEB İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lügati*, 9, 97-99.
- Güner, A. (2006a). Nâsırüddeve, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32, 402-403.
- Güner, A. (2006b). Mutî'-Lillâh, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 401-402.
- Işıltan, F. (1993). Seyf-üd-Devle, *MEB İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lügati*, 9, 536-539.
- İbnü'l-Esîr, (1991). *İslam tarihi El-Kâmil Fi't-tarih tercümesi*, (Çev. M. B. Eryarsoy, Redaktör M. Tulum), 8, İstanbul: Bahar yayınları.
- Karaarslan, N. Ü. (1997). Hamdânîler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, 446-447.
- Kollektif, (2005). *Altının iktidarı, iktidarın altınları*, Yapı Kredi Para Koleksiyonu Altın Sikke Sergisi, İstanbul: YKY.
- Miskeveyh Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, (2016). *Tecâribü'l-Ümem*, (Terc. K. Burslan), 2, Ankara: TTK Basımevi.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, (2017). *Camii'd-Düvel Hamdânîler Musul ve Halep emirlikleri (905-1004)*, (Çev. Ö. Tellioglu), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans devleti tarihi*, (Çev. F. Işıltan), Ankara: TTK Basımevi.
- Özaydın, A. (2009a). Seyfüddevle el-Hamdânî, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 35-36.
- Özaydın, A. (2009b). Sûlî, Ebu Bekir, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 492-493.
- Özaydın, A. (1996). Gazanfer, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, 431-32.
- Özaydın, A. (1992). Berîdîler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 501-502.
- Sâmî, Ş. (1317). *Kâmûsi Türkî*, Dersaadet (İstanbul): İkdâm yayınları.
- Sobernheim, M. (1987). Hamdânîler, *MEB İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lügati*, 5 (1), 179-182.
- Tekin, O. (1999). *Bizans Sikkeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tokuş, Ö. (2006). *Hamdanîler (Siyasî, İçtimai, İlmî ve Kültürel Hayat)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Urfa.
- Yıldız, H. D. (1995). Emîrû'l-Ümerâlık, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 158-159.